

УДК: 349.22

Ковалюмнус Е. Л.,

суддя Апеляційного суду Донецької області

НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ СУДДІВ В УКРАЇНІ

У статті здійснюється комплексне наукове дослідження національної системи суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів, що створені та діють на території України. Серед таких суб'єктів автором виокремлюються: суди (головним чином, адміністративний суд); органи суддівського самоврядування; органи суддівського врядування; асоціації суддів (спеціальні громадські організації, створені суддями). Обґрунтовується позиція, що систематизована сукупність досліджуваних суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів є умовною системою правозахисних суб'єктів, адже фактично відповідні суб'єкти не функціонують в рамках однієї системи суб'єктів публічної адміністрації. Децентралізованість умовної системи є результатом необхідності надання суддям (в силу повноважень, які вони виконують, а також, зважаючи на те, що їх трудові та соціальні права порушуються переважно державними органами, яким не всі можуть дієвим чином «протистояти») широких можливостей захисту власних прав, що сприятиме забезпеченню належного рівня їх соціальної безпеки. Поряд із тим, критичний аналіз повноважень суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів, а також реальних можливостей вплинути на порушника таких прав, вказує на те, що в Україні найбільш ефективним чином захистити такі права суддів може лише суд, до якого судді можуть звернутись, реалізуючи своє право на судовий захист трудових і соціальних прав.

Ключові слова: *гідна праця суддів, захист прав суддів, соціальна безпека суддів, соціальні права суддів, судово-правова реформа, трудові права суддів.*

Постановка проблеми. Правовий механізм захисту трудових і соціальних прав суддів є заснованою на нормах чинного законодавства та міжнародно-правових актів, узгодженою із ідеями соціальної держави та соціальної безпеки, цілісною юридичною конструкцією, котрою охоплено комплекс правових засобів і способів, через які послідовно та цілеспрямовано реалізується захисна функція держави відносно захисту трудових і соціальних прав суддів, а саме: 1) безпосередньо – у результаті формально-процедурної діяльності повноважних суб'єктів публічної адміністрації; 2) опосередковано – шляхом надання суддям можливості здійснювати самозахист чи доступу звертатись за захистом до відповідних міжнародних правозахисних організацій. З цього випливає, що значні теоретичні напрацювання, а також комплексне правове регулювання правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів не є достатніми

умовами для того, щоби у практичній дійсності судді мали змогу захистити власні трудові та соціальні права. Вказане є цілком закономірним, адже будь-який правовий механізм набуває практичного сенсу (здійснює соціальний ефект) лише тоді, коли він належним чином трансформується з суто юридичного конструкту в реальне соціально-правове явище. При цьому відповідний «перехід» форм вияву механізму забезпечується саме функціонуванням його суб'єктів, що сукупно вказує на надзвичайну важливість виокремлення та систематизації суб'єктів захисту прав суддів у рамках дослідження правового механізму захисту трудових і соціальних прав відповідних працівників.

Особливого значення в цьому контексті набуває саме національний рівень захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні, який безпосереднім чином впливає на рівень забезпечення соціальної безпеки суддів та є індикатором цивілізованості держави. Вказане пояснюється тим, що неефективність захисту трудових і соціальних прав суддів на національному рівні, що було доведено на міжнародному рівні, так чи інакше свідчить про суттєві проблеми реалізації державою правозахисної функції. У той же час, коли звернення суддів до міжнародно-правового захисту трудових і соціальних прав суддів набуває масового характеру (і порушення визнаються міжнародною організацією), то вказане свідчитиме про те, що держава не лише не виконує правозахисну функцію (принаймні щодо суддів), але й має недобросовісні наміри щодо позбавлення суддів належної їм гарантії стосовно самостійності їх трудової діяльності.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Очевидна практична значимість суб'єктного елементу правового механізму захисту трудових і соціальних прав працівників, як «двигуна» такого механізму, обумовила те, що зазначеному питанню вже тривалий час приділяється досить широка увага вітчизняних учених. Зокрема, особливості правового статусу суб'єктів захисту прав працівників (переважно їх трудових прав) вже досліджувались С. Я. Вавженчуком, І. М. Вагановою, В. С. Венедиктовим, І. В. Дашутіним, М. І. Іншином, О. В. Карпушовою, Н. В. Конопльовою, А. Ю. Коротких, Б. Б. Курбановим, І. В. Лагутіною, К. В. Мельник, К. Ю. Мельником, В. Ю. Нікіфоровим, М. В. Панченком, О. Г. Середою, Ф. А. Цесарським, Н. А. Циганчук, Р. І. Шабановим, І. І. Шамшиною, В. А. Яремою, О. В. Яснолобовим та іншими вітчизняними юристами-трудовамиками. Поряд із тим, не применшуючи значимості наукових напрацювань цих та інших вітчизняних науковців, слід констатувати, що:

1) по сьогодні вітчизняними та зарубіжними ученими ще не було комплексно досліджено систему суб'єктів захисту прав суддів національного рівня, а саме захисту трудових і соціальних прав таких працівників. Вказане є суттєвою теоретичною проблемою (яка має практичне значення), адже без належного розуміння цих суб'єктів неможливо повноцінно науково осмислити юридичну природу правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів, виявити та вирішити проблеми його функціонування, забезпечуючи формування належного рівня соціальної безпеки суддів в Україні, що наразі є досить проблематичним;

2) в умовах запланованої судово-правової реформи, в якій ігноруються соціальні аспекти правового статусу суддів, необхідним є комплексне

переосмислення можливостей суддів захистити свої трудові і соціальні права на національному рівні, що сприятиме подальшому: а) формуванню цілісної картини достатності правового регулювання форм і способів захисту відповідних прав на національному рівні; б) виявленню недоліків функціонування правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів, які шкодять соціальній безпеці суддів; в) формуванню актуальних пропозицій щодо системного виправлення виявлених недоліків у межах запланованої судово-правової реформи в Україні.

Відтак, **метою** цієї наукової статті є формування актуального наукового розуміння системи суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні. Ця мета досягатиметься у результаті виконання наступних завдань: 1) виокремити суб'єктів, які здійснюють захист трудових і соціальних прав суддів на національному рівні; 2) проаналізувати правозахисні можливості національного рівня захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день національним рівнем захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні охоплюються:

1. Суди. У загальному сенсі суд є особливим органом державної влади, котрий здійснює правосуддя залежно від типу справ, адже, у відповідності до ч. 3 ст. 124 Конституції України «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення». При цьому трудові та соціальні права суддів захищають переважно адміністративні суди, враховуючи зміст пунктів 2, 20 ч. 1 ст. 4, а також вимоги п. 1 ч. 6 ст. 12 КАС України.

У загальному сенсі суди в Україні виконують безпосередню та опосередковану правозахисну функцію [1, с. 153], що обумовлено повноваженнями суду здійснювати правосуддя, результатом чого є відповідне судові рішення. У цьому сенсі важливим для реального захисту трудових і соціальних прав суддів-працівників аспектом є обов'язковість судового рішення та вимоги щодо забезпечення виконання такого документу. Головним чином, у відповідності до вимог ст. 129-1 Конституції України суд ухвалює іменем України рішення, що є обов'язковим до виконання й це забезпечується державою та контролюється самим судом.

Важливо звернути увагу на те, що суд, будучи підкореним виключно праву, спроможний дієвим чином здійснювати захист трудових і соціальних прав суддів у формі відправлення правосуддя, діючи абсолютно безсторонньо, а саме, дистанціюючись від обставин, що:

1) суддя розглядає спір, стороною якої є його колега (чи колега у відставці). Той факт, що суддя, котрий розглядає спір за участю його колеги, не обумовлює виникнення у нього певної «професійної субкультурної логіки», у відповідності до якої суддя має бути прихильним до судді-позивача лише з огляду на його правовий статус, що є близьким для нього. Саме тому, у процесі критичного аналізу низки судових рішень за різні роки (з 2013 по 2019 рік), що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень [див., напр.: 2; 3], можемо помітити те, що суди захищають трудові і соціальні права суддів лише тоді, коли ці права визнаються дійсно порушеними;

2) суд є державним органом і повинен виходити із інтересів держави начебто лише у формальному значенні. Для суддів судовий захист їх трудових і соціальних прав є найбільш дієвим, ефективним способом захисту порушених прав, адже порушуються такі права суддів переважно державою (виконавчою, законодавчою владою та органами й посадовими особами системи правосуддя), протистояти яким може дійсно юридично потужний державний орган, яким повинен бути суд у правовій та демократичній державі. Ця властивість суду обумовила думку, у контексті якої в теорії права суд досить часто тлумачиться не лише, як державний орган, але й в якості органу, котрий діє всупереч державним органам. Це дозволяє сутнісним чином зрозуміти діалектику гармонійної взаємодії елементів правової системи сучасної держави.

Вказані обставини дозволяють розуміти суд в якості основного державного правозахисного органу, що функціонує в інтересах людини, може захистити права та законні інтереси людини (враховуючи також ситуації, коли захисту потребує людина від держави) і має для цього всі юридичні та інші ресурси. На ці обставини звертає увагу М. В. Панченко, окреслюючи сутнісний вплив адміністративного суду на захист трудових прав державних службовців. Учений наголошує на тому, що адміністративний суд, керуючись принципом верховенства права та справедливості, «спроможний не застосовувати й/або визнавати несправедливими норми законодавства в частині, що встановлює дискримінаційні умови праці держслужбовців, отже, вказуючи законодавцю на те, що держслужбовець (так само як і найманий працівник загалом) є соціальною цінністю, яка хоча й не завжди може бути вищою за функції держави, які він реалізує, проте також не може несправедливо нехтуватися державою» [4, с. 144]. Не є виключенням також і питання впливу суду на захист трудових і соціальних прав суддів, які можуть порушуватись нормами закону, підзаконних актів, рішеннями (діями) органів публічної служби, що засновуватимуться на нормах чинного законодавства, які суперечать ідеї права, котрій підкорена судова влада у сучасній правовій та демократичній державі.

2. Органи суддівського самоврядування та суддівського врядування. У відповідності до ст. 130-1 Конституції України суддівське самоврядування відповідно до закону діє «для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів». У цьому контексті С. Г. Штогун доходить справедливого висновку, що «фактично органи суддівського самоврядування в першу чергу повинні захищати інтереси суддів і вони створюються на протигагу адміністративному керівництву, тим самим забезпечуючи баланс і рівновагу демократичності судової системи в цілому» [5, с. 18]. Отже, закріплені в Основному Законі України функції суддівського самоврядування дозволяють розуміти відповідні органи суддівського самоврядування в якості надзвичайно важливої гарантії дотримання принципу незалежності суддів [6, с. 15; 7, с. 3], а також суб'єктом захисту трудових і соціальних прав суддів.

Зокрема, особлива правозахисна роль у функціонуванні правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів Рада суддів України підтверджується п. 1, абз. 2 п. 4, підпунктом 2 п. 6 Положення про РС України. Поряд із тим, аналіз численних звернень до РС України (щодо захисту

прав суддів на гідну працю, соціальних прав, які порушуються представниками громадськості, політичними діячами, органами державної влади), а також реагувань Ради на ці звернення, дозволяє дійти думки про те, що РС України наразі є важливим суб'єктом захисту прав суддів, що у дійсності, на жаль, не має належного правозахисного впливу, за рахунок якого могла би дійсно вплинути на порушників прав суддів.

Що ж стосується органів суддівського врядування, то в цьому аспекті слід звернути особливу увагу саме на Вищу раду правосуддя, котра згідно ст. 131 Конституції України: «надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою» (відповідно, унеможливорює ситуацій, коли органи публічної служби в правоохоронній сфері неправомірним чином бажають вплинути на суддю чи на суд загалом, значним чином знижуючи рівень соціальної безпеки суддів); «ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя» (такий захист сприяє тому, щоби трудо-правові інструменти впливу на суддів не використовувались безпідставно, шкодячи трудових правам і законним інтересам суддів); «вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів» (це повноваження дозволяє Раді здійснювати широкий захист трудових і соціальних прав суддів, що, приміром, засвідчують численні рішення ВРП в Реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя).

3. Асоціації суддів. На сьогоднішній день в Україні створено та діє низка асоціацій суддів, зокрема: Асоціацію суддів України, Асоціацію суддів Конституційного Суду України, Асоціацію суддів господарських судів України, Асоціацію суддів у відставці та захисту прав правників та інші. Вказані суб'єкти, в дійсності, є суттєвим суб'єктом захисту трудових і соціальних прав суддів, хоча у нашій державі наразі правозахисний потенціал цих об'єднань суддів ще, на жаль, не є достатньо розкритим. При цьому слід мати на увазі, що відповідні асоціації у відносинах з державою переслідують законні інтереси, подібні тим, котрі мають професійні спілки, утім, не мають таких гарантій діяльності, що передбачені законодавцем для профспілок. Відтак, можемо дійти висновку, що асоціації суддів не будучи спроможними виконувати правозахисну роль, аналогічну профспілкам (не маючи повністю співмірних повноважень), утім, можуть розглядатись в якості значимих суб'єктів захисту трудових і соціальних прав працівників, що мають широкий потенціал розвитку в якості правозахисного суб'єкта.

Висновки. На сьогоднішній день систематизована сукупність досліджуваних суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів є умовною системою правозахисних суб'єктів, адже фактично відповідні правозахисні органи не функціонують в рамках однієї системи (ця система децентралізована). Вказане обумовлено необхідністю надання суддям (в силу повноважень, які вони виконують, а також, зважаючи на те, що їх трудові та соціальні права порушуються переважно державними органами, яким не всі можуть дієвим чином «протистояти») широких можливостей захисту власних прав, що сприятиме забезпеченню належного рівня їх соціальної безпеки. На вказану обставину вже звертав увагу провідний вітчизняний науковець М. І. Іншин, котрий справедливо наголошує на тому, що: 1) «наявність у державі стабільності трудового правопорядку, сприяє ефективнішій реалізації трудових прав і обов'язків суб'єктів» [8,

с. 113]; 2) тоді, коли у державі спостерігаються численні порушення трудових і соціальних прав працівників, вбачається необхідність у створенні та функціонуванні різних правозахисних суб'єктів, що постає в якості особливої інституційної гарантії нормального існування та розвитку працівників [8, с. 113]. Поряд із тим, критичний аналіз повноважень суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів, а також реальних можливостей вплинути на порушника таких прав, вказує на те, що найбільш ефективним чином захистити такі права судді може лише суд. При цьому в сучасній Україні проблемним питанням судового захисту є те, що судові рішення, які повинні впливати на порушника прав суддів, досить часто ігноруються порушником прав суддів, що передусім пов'язано із тривалою кампанією з дискредитації та неправомірного тиску на судову владу загалом та на суддів, зокрема [див., напр.: 9; 10]. Відтак, вирішення окресленого питання має стати одним з найбільш пріоритетних у запланованій в Україні судово-правовій реформі, адже від вирішення цього питання залежить: 1) реальність можливостей судді захистити власні трудові та соціальні права; 2) подальший розвиток України в якості правової та демократичної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олендер І. Я. Функції суду в державному механізмі. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 153-158.
2. Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 06.11.2019 у справі № 200/9642/19-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85747320>
3. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 04.12.2014 у справі № К/800/8625/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41822043>
4. Панченко М. В. Судові органи у правовому забезпеченні гідної праці на державній службі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 140-144.
5. Штогун С. Г. Суддівське самоврядування як конституційна гарантія незалежності та недоторканності суддів. *Право України*. 2004. № 6. С. 18-20.
6. Білова О. В. Роль органів суддівського самоврядування у забезпеченні незалежності суддів. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 14-18.
7. Коротун О. М. Організація і функції суддівського самоврядування за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2009. 198 с.
8. Іншин М. І. Науково-теоретичне обґрунтування поняття форм захисту трудових прав працівників. *Європейські перспективи*. 2012. № 2, Ч. 2. С. 110-114.
9. Гладкий В. В. Общественное давление на суд как Legitimacy-Threatening Power. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 19-20 трав. 2017 р.). Херсон : Гельветика, 2017. Ч. 2. С. 77-80.
10. Радзівський Ю. Є. Як втручатися в роботу суду. Посібник від депутатів, активістів та силовиків. *Українська правда* / URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/08/17/7189453/>

E. Kovaliumnus

NATIONAL LEVEL OF LABOR PROTECTION AND SOCIAL RIGHTS OF JUDGES IN UKRAINE

The article provides a comprehensive scientific study of the national system of subjects for the protection of the judges' labor and social rights, created and operating on the territory of Ukraine. Among such subjects, the author stands out: courts (mainly the administrative court); bodies of judicial self-government; judicial management bodies; associations of judges (special public organizations created by judges). The position is substantiated that the systematized set of investigated subjects of protecting the judges' labor and social rights is a conditional system of rights protection subjects, because in fact the relevant subjects do not function within the framework of the one system of public administration subjects. The conditional system decentralization is the result of the necessity to provide judges (by virtue of the powers that they exercise, and also, given that their labor and social rights are violated mainly by state bodies, which not everyone can effectively "resist") with ample opportunities to protect their rights, which will help to ensure an adequate level of their social security. At the same time, a critical analysis of the powers of the judges' labor and social rights protection subjects, as well as the real possibilities to influence the violator of these rights, indicates that the most effective way to protect such rights of judges in Ukraine can only be a court, to which judges can apply, implementing their right to judicial protection of labor and social rights.

Keywords: *decent work of judges, judicial and legal reform, labor rights, protection of the rights of judges, social rights of judges, social security of judges.*